

«ECONOMIES RIVALS» I L'EPIGRAMA CLIENTELAR

Pau Sabaté

Els versos fan així:

Rufus, no saps el que fas. Tens tantes idees
que Mecenas se n'encanta, i et convida,
i el bo és que t'escolta gairebé despert.
Tots ho veiem, que entre tantes idees com treus
hi ha moltes abelles agudes
que volen recte per fiblar Mecenas.
Tant se val. Tens moltíssimes idees
i no ens faràs creure que te'n calguin tantes.
Rufus, tu vas dissipant el pensament,
i és el que fa feliç Mecenas.
A mi m'encanta que dissipin el diner.

Terry⁹³ ja va observar fa temps que aquest poema, com altres de Ferrater, es podia considerar un epigrama. Segons ell, aquesta peça i la següent, *Cançó de bressol*, entraven a la categoria d'epigrames «d'estil clàssic». A partir d'aquests termes, és fàcil pensar de seguida en la influència de Catul sobre Ferrater, però el poema en qüestió no em sembla que tingui ben bé cap lligam amb el poeta de Verona. Més aviat recorda la manera de Marcial, tant en l'estructuració del poema com en el contingut, concretament en les idees de caire econòmic que s'hi expressen. Les línies que segueixen tenen el propòsit d'argumentar, després d'una anàlisi succinta de la peça que ens ocupa, els dos lligams temàtics que em sembla detectar entre els dos poetes.

Que la composició és un epigrama es fa evident en les dimensions i en l'estructura. Aquests onze versos comencen amb una apòstrofe («Rufus, no saps el que fas»), element

⁹³ Arthur TERRY: *Quatre poetes catalans*, Edicions 62, Barcelona, 1991.

característic de la poesia romana i especialment de l'epigrama. A continuació trobem una exposició succinta de la situació que motiva el poema, que es pot dividir en quatre parts. A la primera (segona meitat del v. 1 - v. 3), se'ns presenta la relació entre els dos personatges, Rufus i Mecenas; el primer és ric d'idees i el segon, tant pel que suggereix el nom com per la superioritat implicada en la mena d'*audiència* que concedeix al primer, ric en el sentit propi del mot. La segona part (v. 4 - 6) matisa aquesta relació: les paraules brillants de Rufus sovint també piquen Mecenas, com abelles. La introducció de la primera persona del plural, a més, ens indica que d'aquesta situació n'hi ha testimonis, que hi ha un auditori al voltant dels dos personatges. La tercera part (v. 7-8) planteja el problema: el doll d'idees de Rufus en conté moltes de supèrflues. La quarta part (v. 9-10), a partir de la constatació del problema, enfoca amb més precisió la relació entre Rufus i Mecenas: el primer no és que tingui una ment fèrtil, és que dissipa el pensament, i el segon no aprecia la intel·ligència (recordem que mig s'hi adormia), sinó l'espectacle de veure-la dissipar. Per últim, el poema conclou amb una frase sentenciosa que formula, amb l'aparició de la primera persona del singular, l'opinió del poeta i el contrast de la seva posició amb la dels dos personatges: si Rufus dissipa el pensament, ell vol que es dissipï el diner, i si a Mecenas el fascina la primera mena de dispendi, ell es deixa encantar per la segona. Aquest contrast es marca amb la repetició de formes verbals que oposen Rufus i el *jo* de l'últim vers («dissipant», v. 9 - «dissipen», v. 11), així com Mecenas i aquest mateix *jo* («se n'encanta», v. 2 - «m'encanta», v. 11). La repetició del verb *encantar* al principi i al final de la composició també contribueix a cloure el poema amb una certa circularitat, al mateix temps que amb una antítesi.

Aquesta estructura, que es podria resumir en: Apòstrofe–Exposició succinta de la situació–Contrast final, és característica de molts epigrames de l'Antiguitat, especialment dels de caràcter invectiu. Ara bé, a part de la construcció del poema i la disposició dels seus elements, el contingut també remet a l'epigrama romà, especialment, com he dit més amunt, al de Marcial. Quan parlo de contingut em refereixo a dues idees concretes: la primera és la contraposició i jerarquització de l'enginy i la riquesa, entesos com a qualitats que no es troben reunides en un mateix individu; la segona és el tema de la dependència econòmica del poeta.

La primera idea, l'oposició entre superioritat econòmica i superioritat intel·lectual o artística, té una llarga tradició en la literatura occidental, però em sembla que hi apareix per primer cop justament en les lletres llatines. A la literatura grega els problemes de la riquesa diria que són uns altres. Pot haver estat acumulada injustament, pot conduir a l'excés, pot morir-se de fàstic a l'arca d'un avar i no ser de profit per a ningú o pot ser indigna de qui la posseeix.⁹⁴

⁹⁴ Les dues primeres idees troben la seva formulació clàssica a la poesia de Soló. La primera apareix a l'*Himne a les Muses* (fr. 13 West):
Χρήματα δ' ἰμείρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι

Aquesta última idea ja és força propera a la que ara ens ocupa, però en la literatura grega (penso sobretot en Teognis) més aviat s'insisteix en la poca categoria social de certs rics, en el sentit que no són nobles. És un problema d'estaments i de noblesa de sang, no de categoria intel·lectual o bon gust.

Per contra, la literatura llatina de l'Alt Imperi sembla especialment preocupada, no tant per la baixa extracció social dels nou-rics, sinó més aviat pel mal gust que aquests orígens modestos semblen comportar i pel nul progrés intel·lectual o moral de qui ha dedicat la vida només a enriquir-se. El sopar de Trimalció, al *Satiricó* de Petroni, n'és l'exemple paradigmàtic, però la idea apareix també amb una certa freqüència en Marcial. El problema d'enriquir-se, per aquest autor, és que no té cap mèrit especial, mentre que la seva pròpia condició de poeta, i de poeta àmpliament reconegut, el situa per damunt de qui només ha sabut fer diners. Remeto, per il·lustrar-ho, a l'epigrama V, 13:

*Sum, fateor, semperque fui, Callistrate, pauper,
sed non obscurus nec male notus eques,
sed toto legor orbe frequens et dicitur "Hic est",
quodque cinis paucis, hoc mihi uita dedit.
At tua centenis incumbunt tecta columnis
et libertinas arca flagellat opes,
magnaque Niliacae seruit tibi glaeba Syenes,
tondet et innumeros Gallica Parma greges.
Hoc ego tuque sumus: sed quod sum, non potes esse:
tu quod es, e populo quilibet esse potest.*

Tradueixo:

Sóc pobre i sempre ho he estat, ho confesso, Cal·lístrat, però no pas un cavaller obscur que no coneix ningú. Al contrari: em llegeixen sovint per tot el món i diuen *és ell*, i allò que la mort ha donat a pocs, a mi m'ho ha donat la vida. Ara bé, la teva mansió reposa sobre cent columnes i la teva arca guarda riqueses de llibert, i treballa per a tu la gleva enorme de Siene, allà al Nil, i Parma, a la Gàl·lia, t'esquila ramats innombrables. Això som, tu i jo, però el que sóc jo, tu no ho pots ser, i el que ets tu, ho pot ser qualsevol del populatxo.

οὐκ ἐθέλω.

(De possessions, desitjo tenir-ne, però no vull adquirir-les injustament.)

La segona (juntament amb la quarta, la de la indignitat del posseïdor) s'expressa en aquests termes (fr. 6 West):

Τίκτηι γὰρ νόρος ὕβριν, ὅταν πολὺς ὄλβος ἐπηται
ἀνθρώποις ὀπόσοις μὴ νόος ἄρτιος ἦι.

(Perquè la sacietat engendra supèrbia, quan arriba molta riquesa a homes que no tenen el seny complit.)

L'oposició de caràcter estamental entre el cavaller Marcial i el llibert Cal·lístrat (en què el primer està per damunt del segon, mentre que en termes estrictament de classe Marcial hi surt perdent) no és absent del poema, però el pes de la contraposició entre els dos personatges és més aviat un altre: el geni del poeta el fa realment excepcional i superior, per tant, al posseïdor de la riquesa més fabulosa. El poema de Ferrater, en canvi, inverteix els termes: l'enginy pot ser perfectament superflu, una mera bufonada, i el que compta de debò són els diners i el dispendi que se'n faci.

En realitat la importància del diner per als poetes tampoc no és un tema absent de la literatura antiga. Teòcrit ja exhortava Hieró II de Siracusa a no ser avar amb els intèrprets de les Muses⁹⁵ i de tothom és sabuda la importància cabdal, i plenament reconeguda i celebrada pels poetes mateixos, que va tenir Mecenas per al desenvolupament de la poesia llatina d'època augustea. En temps de Marcial, Mecenas ja ha adquirit la condició de benefactor per antonomàsia dels poetes, en contraposició amb els patrons contemporanis, força menys generosos (I, 107):

Saepe mihi dicis, Luci carissime Iuli,
“scribe aliquid magnum: desidiosus homo es”.
Otia da nobis, sed qualia fecerat olim
Maecenas Flacco Vergilioque suo:
condere uicturas temptem per saecula curas
et nomen flammis eripuisse meum.
In steriles nolunt campos iuga ferre iuuenti:
pingue solum lassat, sed iuuat ipse labor.

Sovint em dius, estimadíssim Luci Juli: «Escriu alguna cosa gran, ets una persona desidiosa.» Dona'ns oci, però com va fer, temps enrere, Mecenas amb Flac [i.e. Horaci] i Virgili. Llavors sí que intentaré dedicar-me a ocupacions que pervisquin a través dels segles i arrabassar el meu nom a les flames. Els jònecs no volen portar el jou per camps estèrils; la terra grassa cansa, però la feina en si és grata.

Marcial, de fet, tan orgullós de la seva fama de poeta com l'hem vist a l'epigrama de Cal·lístrat, arriba a considerar-la inútil si no li reporta beneficis econòmics: *Quid prodest? Nescit sacculus iste meus* (XI, 3, v. 6). És a dir: «De què em serveix [ser tan famós]? La meva bossa no en sap res». No és estrany, doncs, que la relació amb els seus patrons, especialment les queixes que

⁹⁵ Vegeu Idil·li XVI, *A Hieró*.

en deriven, sigui un tema recurrent a la seva obra. Aquesta relació era clientelar: Marcial presentava els seus respectes al patró (especialment al dematí, quan aquest es llevava, cosa que es coneixia com a *salutatio*; tot indica que aquesta formalitat irritava considerablement el poeta de BÍlbilis) i li prestava serveis diversos ocasionalment; un d'aquests serveis era dedicar-li poemes. En contrapartida, el patró sostenia econòmicament el client, fos amb donacions en metàl·lic o en aliments; excepcionalment en béns immobles. La poca generositat dels patrons és un motiu habitual als epigrames de Marcial, qui sovint lamenta la seva condició precària de client, que, a més de les humiliacions i inconveniències que comporta, el priva d'escriure tant com voldria.⁹⁶

És per aquesta altra banda, em sembla, que el poema que ens ocupa enllaça amb l'obra marcialiana. No conec prou ni la vida del poeta ni l'ambient dels *salons* de l'època, a soplug de Barral i companyia, però em fa l'efecte que Ferrater, que era fill d'una família arruïnada i havia de malviure d'encàrrec en encàrrec, s'hi devia trobar en una posició semblant a la de Marcial amb els seus patrons. Aquí segueixo l'argumentació d'Edgar Illas, en un article que insisteix precisament en la dilapidació com a motiu conductor de la vida i l'obra del poeta,⁹⁷ de la qual es desprèn que Ferrater depenia en bona part de la fascinació que exercia sobre la concurrència de les tertúlies de l'Escola de Barcelona (fascinació testimoniada, per exemple, en versos de Gil de Biedma) per tenir ingressos. Hi ha evidències, segons el mateix article, que aquesta situació l'incomodava, i el poema que ens ocupa em sembla que es pot interpretar com un comentari desencantat d'aquest aspecte de la seva vida. Aquest Rufus que exhibeix talent davant Mecenas i que es permet, fins i tot, de burxar-lo una mica,⁹⁸ és un èmul de Ferrater? O hem de pensar que és Ferrater mateix, desbordant d'idees brillants, que en aquest poema es desdobra i es veu a ell mateix des de fora, amb sarcasme, com el «bon paràsit» del «Poema inacabat»?

En conclusió, el poema «Economies rivals» és efectivament un epigrama clàssic, com apuntava Terry. Ho és sens dubte en l'estructura i, a més, conté dues idees que el relacionen

⁹⁶ Marcial, però, no arriba a plantejar mai la renúncia a aquest tipus de vida en els termes de Pàl·ladas, dos segles posterior. (*Antologia Palatina* X, 93):

Βέλτερόν ἐστὶ τύχης καὶ θλιβομένης ἀνέχεσθαι
ἢ τῶν πλουτούντων τῆς ὑπερηφανίης.

(És millor aguantar la sort, encara que sigui trista, que no l'arrogància dels rics.)

Sobre aquest tema, vegeu R. P. SALLER: «Martial on Patronage and Literature», *The Classical Quarterly* 33, no. 1, 1983, p. 246–57. Disponible en línia a <http://www.jstor.org/stable/638661>.

⁹⁷ Edgar ILLAS: «Pleasure Against Ideology in Gabriel Ferrater». *Hispanic Review* 80, no. 3, 2012, p. 467–84. Disponible en línia a <http://www.jstor.org/stable/23275252>.

⁹⁸ Cosa que Marcial es permet amb els patrons de qui s'ha desencantat, però no amb els «vigents» (VII, 72 v. 12-16):

*Si quisquam mea dixerit malignus
atro carmina quae madent ueneno,
[...] clames:*

«non scripsit meus ista Martialis».

(Si algun maliciós diu que uns poemes xops de verí negre són meus, [...] exclama: «Aquests no els ha escrit pas el meu Marcial!».)

estretament amb Marcial, el màxim representant del gènere. Una és la contraposició entre talent i riquesa, en la qual Ferrater du a terme una transvaloració respecte de l'apreciació tradicional; l'altra és la dependència econòmica del poeta, expressada amb la distància irònica que li és característica. En realitat, les dues idees estan lligades: la pretesa superioritat de l'intel·lecte respecte de la riquesa és una falòrnia, quan es constata la subjugació del primer a la segona. Pel que fa als trets epigramàtics del poema, a part de l'estructura i les idees, fins i tot podria ser que la mètrica mateixa de la composició, en una mena de vers lliure sense estructura fixa ni continuïtat, remetés a les traduccions en prosa del llatí, a l'estil de la Bernat Metge. En aquest aspecte, així com en d'altres, el poema que ens ha ocupat sembla tenir una estreta relació amb el que segueix, la «Cançó de bressol». L'anàlisi d'aquest segon «epigrama clàssic», però, i dels lligams que pugui tenir amb el que hem comentat ara, quedarà per una altra ocasió.